

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА

DOI 10.18524/2304-1587.2018.1(32).134144
УДК 347.22.02

Є. О. Рябоконт

кандидат юридичних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра цивільного права
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна

НАБУВАЛЬНА ДАВНІСТЬ ТА ПРАВОНАСТУПНИЦТВО: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

У роботі розглядаються проблемні питання застосування набувальної давності до правовідносин, що виникають у зв'язку з правонаступництвом у володінні майном. Автором надається критична оцінка висловлювань учених, які кваліфікують давнісне володіння не як фактичний стан, а відносять його до числа суб'єктивних цивільних прав саме внаслідок поширення на володіння за набувальною давністю правонаступництва за ч. 2 ст. 344 ЦК України. На основі аналізу джерел римського приватного права спростовуються думки щодо віднесення давнісного володіння до числа суб'єктивних прав. Стверджується, що необхідною умовою володіння правонаступника за ст. 344 ЦК України є добросовісність у момент заволодіння майном.

Ключові слова: набувальна давність, правонаступництво, давнісне володіння, Публіціанський позов, добросовісне володіння.

Постановка проблеми. Будучи спрямованим на забезпечення усунення безсуб'єктності майна, інститут набувальної давності (*usucapio*) зобов'язаний своїм становленням римському приватному праву, де він відігравав, без перебільшення, ключову роль для підтримання стабільності цивільного обороту. Важливість і популярність *usucapio* пояснюється її націленістю на *usitfinislitium*, усунення будь-яких спорів із приводу власника речі як при заволодінні безхазяйним майном, так і при набутті від неуправненого відчужувача або на підставі недійсного правочину.

Інститут набувальної давності не був сприйнятий радянським правом, яке не потребувало залучення складних правових конструкцій для забез-

печення регулювання спрощеного економічного базису. Проте повернення до класичної західноєвропейської моделі забезпечення правового регулювання ринкових відносин не могло не призвести до відродження інституту набувальної давності в ЦК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що є предметом цього дослідження, тією чи іншою мірою вивчалися такими науковцями, як Ю. В. Воронова, В. В. Луць, С. О. Погрібний, Д. С. Спесівцев, В. І. Цікало та ін.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз проблемних питань застосування набувальної давності до правовідносин, що виникають у зв'язку з правонаступництвом у володінні майном.

Виклад основного матеріалу. Згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 344 ЦК України, особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном – протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність), якщо інше не встановлено цим Кодексом. Із змісту цієї норми можна говорити про наявність підстав (юридичного складу), настання яких перетворює володіння на право власності: 1) за загальним правилом, добросовісність заволодіння чужим майном; 2) законність об'єкту володіння; 3) відкритість володіння; 4) безперервність володіння; 5) презумпція здійснення володіння з наміром набути право власності; 6) володіння протягом установлених строків. При цьому особа, яка заявляє про давність володіння, може приєднати до часу свого володіння увесь час, протягом якого цим майном володіла особа, чийм спадкоємцем (правонаступником) вона є (ч. 2 ст. 344 ЦК України).

У науково-практичних коментарях [2, с. 548], спеціальних дослідженнях проблем права власності [15, с. 130], у тому числі строків набуття права власності [6, с. 131], автори переважно обмежуються цитуванням цієї норми і утримуються від з'ясування її змісту. Між тим дане положення заслуговує значно більш прискіпливої уваги, оскільки поширює дію та наслідки правонаступництва не на суб'єктивні цивільні права, як зазвичай, а на фактичний стан особи – володіння. Із цих міркувань буквально тлумачення ч. 2 ст. 344 ЦК України може давати зовнішні підстави для висновку про доцільність кваліфікації володіння як суб'єктивного цивільного права, яке може змінювати свого носія в порядку правонаступництва. Таке твердження може набувати ще більшої ваги в сучасних умовах, коли поняття володіння суб'єкта, який має намір у майбутньому набути право власності за набувальною давністю, законом чітко не визначено.

Аргумент про поширення на володіння за набувальною давністю правонаступництва є чи не головним для тих авторів, які кваліфікують давнісне володіння не як фактичний стан, а відносять його до числа суб'єктивних цивільних прав. Зокрема, А. Д. Рудоквас при аналізі ч. 3 ст. 234 ЦК РФ, редакція якої є аналогічною ч. 2 ст. 344 ЦК України, відштовхуючись від небезспірної тези про те, що визнання володіння давнісного набувача фактом, а не правом, підриває цивільний оборот, обґрунтовує застосування правонаступництва в цьому випадку якраз тим, що володіння – своєрідне суб'єктивне право [13, с. 249, 250, 281-284].

Дана позиція тією чи іншою мірою виявляється і в роботах інших авторів, які підтримують тезу про наділення давнісного володільця суб'єктивними правами, обсяг і зміст яких може бути співставлений навіть із

правом власності. Наприклад, Н. М. Хайрулліна пише про приналежність давнісному володільцю всієї тріади повноважень власника, щоправда, із заборонаю відчуження речі. Саме таке тлумачення «дозволяє оптимально поєднати характер цього права з обладанням річчю протягом строку набувальної давності». Цілком органічно, на думку автора, вписується в ці повноваження і положення про право правонаступника приєднати до свого строку володіння строк володіння попередника [18, с. 73].

Аналізуючи сутність набувальної давності, В. І. Цікало зазначає, що з її допомогою право фактичного володіння перетворюється на право власності. Основою для подібного розуміння давнісного володіння стали положення глави 31 ЦК України, присвячені регулюванню інституту права володіння чужим майном. Автор наголошує, що будь-яка особа, яка фактично тримає чужу річ у себе, є водночас суб'єктом права володіння, на якого поширюється закріплена у ч. 3 ст. 397 ЦК України презумпція правомірності володіння, на якій базується і право володіння давнісного володільця [20, с. 48, 55, 122]. Доводиться констатувати, що В. І. Цікало ототожнює фактичне володіння особи за набувальною давністю (ст. 344 ЦК України) і право володіння чужим майном (ст. ст. 397-400 ЦК України), які є різними інститутами зі своїми завданнями, формами реалізації та засобами захисту. Посилання В. І. Цікала на можливість визнання володіння за набувальною давністю правомірним прямо суперечать природі набувальної давності, яка охоплює випадки добросовісного заволодіння (абз. 1 ч. 1 ст. 344 ЦК України), що визнається різновидом незаконного заволодіння майном (ст. ст. 387, 388 ЦК України). Більше того, норма абз. 1 ч. 3 ст. 344 ЦК України пов'язує початок володіння майном із завершенням строку дії договору з власником, тобто визнає можливість застосування набувальної давності і до незаконного недобросовісного володіння.

Деякі автори, прихильники позиції про визнання давнісного володіння суб'єктивним правом, наводять відповідний висновок без його належної аргументації. Зокрема, Д. М. Спесівцев обмежується вказівкою на те, що відповідна річ може бути об'єктом права володіння (тримання), й утримується від пояснень цього правового феномену [16, с. 121].

Не менше здивування викликають ті роботи, в яких твердження щодо безтитального характеру володіння давнісного набувача гармонійно співіснують із висновками щодо поширення на давнісного володільця правового статусу універсального та сингулярного правонаступника. Так, В. П. Маковій, називаючи необхідним атрибутом давнісного володіння його незаконність (відсутність правової підстави володіння), водночас зазначає, що правонаступництво не вважається обставиною, що перериває перебіг давності [7, с. 45, 143].

Очевидно, що тлумачення норми про правонаступництво у володінні за набувальною давністю має відбуватися у прямому зв'язку з самим поняттям володіння. Останнє може розглядатися як суб'єктивне право, якщо воно є елементом змісту права власності (ч. 1 ст. 317 ЦК України) або речовим правом на чуже майно (п. 1 ч. 1 ст. 395 ЦК України), а також як фактичний стан. Якраз в останньому значенні поняття володіння зафіксоване у ст. 344 ЦК України. У ч. 1 цієї норми наголошується на добросовісності заволодіння майном; водночас урахування інших умов виникнення права власності у давнісного володільця (відкритість, безперервність і націленість панування над річчю на набуття права власності, що є кінцевою

метою володіння суб'єкта) не залишає сумнівів у тому, що добросовісним має бути також і подальше володіння майном. Ознака добросовісності володіння майном за ст. 344 ЦК України відрізняється від її розуміння за ч. 1 ст. 388 ЦК України, яка регулює питання витребування власником речі від добросовісного набувача, коли добросовісність пов'язується з тим, що набувач не знав і не міг знати про відсутність права контрагента відчужувати майно. Навпаки, за змістом ст. 344 ЦК України, особа може набути право власності на майно іншого власника (наприклад, сторони за договором, яка після закінчення його строку не заявила вимоги про його повернення), який може виступати відповідачем у позові про визнання права власності за набувальною давністю. Між тим, незалежно від особливостей природи добросовісного володіння за набувальною давністю останнє є видом незаконного володіння, тобто не ґрунтується на законі, договорі або іншому правовому титулі, і тому не може розглядатися як суб'єктивне право.

Відсутність права володіння, як, утім, й інших суб'єктивних прав, у ретентора підтверджується і характером захисту його інтересів. В абзаці другому ч. 3 ст. 344 ЦК України йдеться про можливість пред'явлення володільцем позову про витребування майна. Ураховуючи неприпустимість конкуренції володільницького становища з правами власника або носіїв обмежених речових правомочностей, слід констатувати, що у судовій практиці склалося звужене сприйняття характеру такого захисту. Особа, яка володіє майном, має право на захист свого володіння лише від третіх осіб, які не є власниками майна і не мають прав на володіння цим майном в силу іншої передбаченої законом чи договором підстави (абз. 1 п. 12 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ) «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» від 07 лютого 2014 р. № 5 [12]). Дане положення має розумітися саме як надання володільницького (посесорного) захисту, втіленого у вигляді охоронюваного законом інтересу щодо набуття права власності в майбутньому, і не може розглядатися як форма захисту суб'єктивного права. Пріоритетність захисту добросовісного володільця перед недобросовісним впливає також зі змісту ст. 400 ЦК України.

Відзначимо, що і ст. 234 ЦК РФ, присвячена регулюванню набувальної давності, при істотному реформуванні цивільного законодавства РФ в останні роки, не зазнала змін. Залишився стабільним і правовий статус суб'єкта, який, не будучи наділений правом власності або якимось іншим правом, здійснює володіння майном як своїм власним і має право на захист свого володіння у разі зазіхань зі сторони неуправомочених осіб (ч. 1, 3 ст. 234 ЦК РФ).

Прихильники позиції про наділення володільця статусом правомочного суб'єкта цивільних правовідносин нерідко посилаються на положення римського приватного права, вбачаючи саме у ньому коріння такого правонадання [13, с. 102–104, 191–228; 17, с. 23]. Зовнішньо правовий захист добросовісного набувача-володільця дійсно нагадує захист, наданий **Публіцианським позовом**. Останній з'явився з метою пом'якшення дії застарілих положень *stricti juris*, застосування яких призводило до невизнання за набувачем найцінніших для обороту манципних речей статусу власника у випадку порушення встановленої законом ускладненої манципаційної форми. Такий набувач отримував преторський захист і від цивільного власни-

ка, і від усіх третіх осіб попри те, що він прямо не визнавався сингулярним правонаступником відчужувача, річ включалася до його майнової сфери (*resinbonis*) і уособлювала необхідність охорони його майнових інтересів, що призвело до створення поняття бонітарної власності (Гай 2. 41 [5]). Водночас дія *actio Publiciana* була поширена також на випадки відчуження майна невластником (Гай. 2. 43; D. 6. 2. 1; 6. 2. 1. 3). Однак добросовісному володільцю, який одержував майно від невластника, на відміну від бонітарного набувача, захист володіння надавався лише проти третіх осіб, але не від самого власника. Правовий зв'язок *actio Publiciana* та набувальної давності для обох зазначених способів набуття майна полягає в тому, що захист прав бонітарного власника та володіння добросовісного набувача засновувався на фікції про те, що добросовісний набувач проволонів спірною річчю протягом усього давнісного строку (Гай. 4. 36). У цьому і полягала головна внутрішня суперечність цього позову: будучи заснованим на фікції виконання всіх умов набуття права власності за давністю, він тим не менш захищав не право власності, а добросовісне володіння.

Зміст наведених постанов дозволяє стверджувати, що незважаючи на існування єдиної форми захисту прав набувача, до якого майно перейшло в порядку звичайної передачі (традиції), та добросовісного володільця, обсяг захисту не був ідентичним. Перший в очах судових магістратів визнавався бонітарним власником і одержував позов, який за змістом прирівнювався до позову про захист права власності. Даний позов міг конкурувати навіть із захистом прав законного (цивільного) власника, віндикаційній вимозі якого щодо повернення майна протиставлялося заперечення (*exsertio*) набувача щодо недобросовісності відчужувача. Підстава позову останнього спростовувалася висловленим ним самим волевиявленням щодо набуття контрагентом майна у власність у порядку традиції. Навпаки, добросовісний набувач, будучи незаконним, тобто не маючи в основі свого володіння *justa causa*, не міг наділитися будь-якими правами, чим і пояснюється більш слабкий обсяг його захисту. Річ як об'єкт добросовісного володіння могла бути вилучена не тільки самим власником (як цивільним, так і бонітарним), але й іншими особами, які мали речові права на спірний предмет (питання правомірності вилучення речі особами, які мали особисті права на річ, позовом не регламентувалися).

Таким чином, історично Публіціанський позов мав на меті надати захист тому набувачеві майна, до якого воно перейшло з порушенням жорстких законодавчих вимог щодо форми придбання і лише згодом частково був поширений на добросовісного володільця, який придбав майно не у власника.

Із викладеного випливає ще одна своєрідна особливість Публіціанського позову, яка полягає у його одночасній спрямованості на захист добросовісного набувача та самого власника. Остання риса свого часу була вдало підкреслена юристом Нерацієм: «Публіціанський позов створений не для того, щоб річ була відібрана у власника: доказом цього є, по-перше, справедливість, а по-друге, експеція, «якщо ця річ не належить володільцю»; але для того, щоб особа, яка купила добросовісно і одержала за цією підставою володіння річчю, краще зберігала за собою річ» (D. 6. 2. 17). Серед сучасних дослідників досить помірковану позицію з питань оцінки місця Публіціанського позову серед інших способів захисту речових прав та інтересів займає С. О. Погрібний. Спираючись на дослідження

К. П. Победоносцева, С. О. Погрібний зауважує, що такий позов займає проміжне місце між захистом права власності, наявність якого «відбиває будь-яку протидію і протиріччя», та преторськими інтердиктами, спрямованими на охорону стану володіння незалежно від його правових підстав [11, с. 31].

Думку щодо кваліфікації володільницького захисту добросовісного набувача як фактичного становища, а не як суб'єктивного права, не розхитує й сам позовний характер захисту. Дійсно, особливістю римського права була похідність багатьох суб'єктивних прав від самої можливості їх судового захисту магістратом. Надання позову означало не тільки створення можливості захисту, а й передусім визнання права. У цьому сенсі захист добросовісного володільця Публіціанським позовом дає формальні підстави припустити, що він міг наділятися суб'єктивними правами.

Даний висновок, утім, може бути поставлений під сумнів у зв'язку з обґрунтованістю позову **юридичною фікцією володіння** протягом установленого строку та виконанням усіх інших умов, необхідних для набуття права власності узукапіентом (за винятком добросовісності заволодіння майном, яка мала бути доведена). Створення даного позову було продиктоване передусім потребами цивільного обороту, заінтересованого у якнайшвидшому пошуку власника для безхазяйної речі, а не реальною наявністю у добросовісного володільця будь-яких прав. Тому саме по собі надання позову не перетворювало фактичного володільця на власника, який набув майно за давністю, так само як і не створювало для нього прав сервітуарія, суперфіціарія або інших обмежених речових прав. Іншими словами, *usucapio* в актіо *Publiciana* виступала не об'єктом, а **засобом захисту**, своєрідним інструментом, використання якого дозволяло захистити не існуюче, а лише уявне, потенційне право. Факт володіння не може за своїм значенням прирівнюватися до речового права, що підкреслюється у джерелах. «Юридична приналежність речі не має нічого спільного з володінням», – писав Ульпіан (D. 41. 2. 12. 1). Співставлення володіння і власності дало змогу О. А. Підпригорі та Є. О. Харитонову стверджувати, що перше є фактичним станом, а друге – правом суб'єкта: «Володіння, основане на праві, – це вже не володіння, а право власності» [9, с. 308].

Важливо, що коментатори римського права, незважаючи на наявність позовного захисту, як правило, використовують термін «право» для позначення фактичного становища володільця з істотними застереженнями або взагалі воліють оминати називати давнісного володільця носієм права. Так, В. М. Хвостов писав про «особливого роду право, але з менш сильним захистом, ніж власність» [19, с. 277], Дж. Хедлі називав давнісного володільця «нібито власником» (“asifhewereowner”), а його володіння – «безспірним володінням» (“anundisputedpossession”) [23, р. 95, 155], В. Бакленд позначав його як особу, яка здійснює «тримання речі» (“holdthething”) [22, р. 194, 195], С. А. Муромцев оцінював позов про захист добросовісного володільця як «близьку подобу віндикації» [8, с. 17], Ч. Санфіліппо розглядав володіння, яке здійснюється з метою набуття права власності на річ у майбутньому, хоча й як специфічне кваліфіковане володіння, але не як різновид *possessiojuris*, володіння правами, і вказував, що «давність є несумісною з придбанням права» [14, с. 185, 200].

В аспекті досліджуваного питання доцільно звернутися також до характеру володільницького захисту. Такий захист у римському праві

здійснювався за допомогою преторських інтердиктів, які були спрямовані на недопущення розкиттування державного правопорядку та заборону самоуправства при здійсненні права. Із цією метою інтердикти надавали захист тому володільцю, який на момент виникнення спору здійснював володіння річчю, незалежно від правових підстав такого володіння [10, с. 122, 123]. Володільницький інтердикт не вирішував питання про право, а був спрямований на збереження існуючого фактичного стану володіння річчю. У цьому і полягає основна відмінність між володільницьким (посесорним) та петиторним захистом, у межах якого питання про суб'єктивні права сторін спору, навпаки, набувало ключового значення.

Варто підкреслити, що захист добросовісного володіння не є винятковою прерогативою Публіціанського позову. При загальній спрямованості преторських інтердиктів на захист фактичного володіння, аналіз джерел римського приватного права дозволяє виявити випадки, коли захист надавався інтердиктами не будь-якому фактичному, а лише добросовісному володінню. Прикладом такого захисту є інтердикт для поновлення володіння, порушеного насильницьким шляхом. Гай відзначав, що такий інтердикт примушує повернути володіння особі, яка була вигнана зі своєї ділянки, якщо тільки ця особа не володіла майном насильницьки, таємно або прекарно (Гай 4. 154). Тим самим захист надавався не кожному фактичному володільцеві, а лише тому, хто міг послатися на відсутність зазначених дефектів володіння.

Цей приклад свідчить про наявність спільної правової умови захисту набувача за Публіціанським позовом та володільницьким інтердиктом, якою є добросовісність набувача, і зближує позови та інші засоби преторського захисту, які беруть свій початок також із позовної форми захисту. Тому лише як загальне правило має сприйматися висловлювання А. Д. Рудокваца про те, що «при наданні володільницького (посесорного) захисту має значення лише сам факт володіння, а не його кваліфікуючі характеристики» [13, с. 195]. Тісний взаємозв'язок преторських інтердиктів та позовів не міг не призвести до створення уніфікованого поняття позову у праві Юстиніана [21, с. 195].

Зближує посесорний і петиторний захист і та обставина, що захист *actio Publiciana* був установлений лише для добросовісного володільця, який придбав майно від неуправненого відчужувача, і не поширювався на інші випадки заволодіння майном у порядку набувальної давності, насамперед, на той, коли відбувалося заволодіння *res nullius*, безхазяйним майном. В останньому випадку захист здійснювався преторськими інтердиктами та мав на меті закріпити існуючий стан володіння, без урахування *bona fide* або інших правових підстав володіння річчю, хоча всі вони були необхідними елементами для подальшого визнання права власності. Ураховуючи викладене, а також фактичну націленість *actio Publiciana* не на захист особи, яка претендує на визнання права власності за набувальною давністю, а на захист інтересу щодо потенційного набуття права власності в майбутньому, висновок про захист добросовісного володільця позовом, а, отже, і про визнання за ним своєрідного права римськими джерелами видається спірним і нестійким.

Чинне законодавство також сприймає володіння як фактичне становище, в якому перебуває особа. Водночас таке володіння, попри його незаконність, є незвичайним і займає особливе місце серед інших випадків

незаконного володіння майном. При регулюванні такого володіння враховується прагнення суб'єкта набути право власності на об'єкт володіння, яке визнається і заохочується законом, що підкреслюється наділенням фактичного володільця окремими правомочностями, необхідними для реалізації цього прагнення або охорони його майнових інтересів. Правовою основою для висновку про наявність у фактичного володільця окремих повноважень є ст. 390 ЦК України, якою регулюються відносини щодо розрахунків при витребуванні майна з чужого незаконного володіння за виникаючим позовом власника, відповідачем за яким може бути і давнісний володільць. Застосування частин 2-4 ст. 390 ЦК України до відносин набувальної давності дає можливість стверджувати, що давнісний володільць, по-перше, має право на отримання і залишення за собою доходів, одержаних до моменту, коли він дізнався чи міг дізнатися про незаконність володіння майном, або до моменту, коли йому було вручено повістку до суду у справі за позовом власника про витребування майна; по-друге, право вимагати від власника майна відшкодування необхідних витрат на утримання, збереження майна, здійснених ним із часу, з якого власникові належить право на повернення майна або передання доходів; по-третє, право на залишення за собою здійснених ним поліпшень майна, якщо вони можуть бути відокремлені від майна без завдання йому шкоди, або право вимагати від власника майна відшкодування здійснених витрат у сумі, на яку збільшилася його вартість, якщо поліпшення не можуть бути відокремлені від майна.

Отже, фактичне володіння за набувальною давністю є значно складнішим правовим феноменом, ніж це може здаватися зовні, позаяк фактичний володільць наділяється окремими правами, які слугують реалізації його позитивних інтересів. Проте це не призводить до ототожнення його володіння з суб'єктивним правом володіння, яке має, наприклад, володільць, що здійснює речове право на чужу річ, заставодержатель при закладі або кредитор, який притримує річ, що підлягає передачі боржнику. Грунтуючись саме на цих міркуваннях при узагальненні судової практики, Верховний Суд України відзначив, що **«наявність у володільця певної правової підстави для володіння майном виключає можливість набуття права власності за набувальною давністю»** (виділено нами – *Є. Р.*) [1].

Ідея про віднесення володіння в контексті ст. 344 ЦК України до числа суб'єктивних цивільних прав вступає у суперечність також із природою правонаступництва, яким позначається перехід прав та (або) обов'язків від одних суб'єктів до інших. Формальна вказівка закону про можливість приєднання теперішнім володільцем до часу свого володіння строку володіння тієї особи, чиїм правонаступником (спадкоємцем) він є, по суті своїй не має сприйматися буквально, адже володіння, не будучи правом, не є й об'єктом правонаступництва. Очевидно, що при створенні даної норми законодавець керувався передусім практичними міркуваннями – зберегти для потенційного власника ті умови набуття права власності, які вже були виконані попереднім володільцем. Якщо, наприклад, попередній володільць, який відкрито і добросовісно проволодів безхазяйною нерухомістю протягом п'яти років, помер, вважається, що для нового володільця недоцільним є переривання загального строку давності і починати його відлік із початку; йому достатньо проволодіти ще п'ять років для того, щоб мати підстави, достатні для набуття права власності. Адже для

цивільного обороту якнайшвидша поява нового власника майна завжди є бажаним явищем.

Прихильники погляду щодо віднесення володіння ретентора до числа суб'єктивних прав вважають, що приєднання строку давнісного володіння допускається і в порядку універсального (загального), і в порядку сингулярного (спеціального) правонаступництва [3, с. 39; 4, с. 125]. В обґрунтування останньої точки зору іноді навіть стверджується про те, що давнісний володілець нібито наділяється розпорядчою здатністю і може відчужувати річ, укладати розпорядчий правочин [13, с. 252]. Самі приклади таких правочинів наводяться порівняно рідко, що може свідчити про наявність сумнівів щодо можливості практичного втілення таких пропозицій. Хіба що В. П. Маковій у своїй дисертації наводить досить широкий перелік таких прикладів. На його думку, набувальну давність не перериває перехід майна померлого володільця за спадкуванням, а припиненої юридичної особи – до юридичної особи, створеної шляхом реорганізації. У сфері сингулярного правонаступництва зазначаються випадки продажу, дарування, міни майна, що перебувало під дією набувальної давності, а також договору оренди, безоплатного користування, зберігання тощо [7, с. 45].

Зживання у ч. 2 ст. 344 ЦК України загального терміну « правонаступництво » призвело і до механічного сприйняття ВССУ погляду, що « особа, яка заявляє про давність володіння, є сингулярним чи універсальним правонаступником » (абз. 5 п. 9 постанови Пленуму ВССУ « Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав »), хоча у постанові не роз'яснено, яким чином і в яких формах може відбуватися правонаступництво у фактичному володінні.

Зауважимо, що думка щодо переходу фактичного володіння на підставі універсального правонаступництва (спадкування), є дискусійною. Насправді, складно уявити собі ситуацію, коли б до спадкоємця переходило незаконне володіння. Річ, навіть та, що перебувала у володінні спадкодавця, також не може виступати об'єктом спадкування через визнання такими не речей, а прав та обов'язків померлого спадкодавця, які складають спадщину як єдине ціле (ст. ст. 1216, 1218 ЦК України). Дана річ за певних обставин може опинитися у володінні спадкоємця і він зможе за наявності всіх необхідних підстав перетворити володіння на право власності, однак такі дії здійснюватимуться ним не як правонаступником попереднього володільця, а як новим володільцем, який може набути право власності на підставі первісного, а не похідного правонабуття.

Не є позбавленим певних уразливих місць і твердження про те, що володіння за набувальною давністю може бути об'єктом сингулярного правонаступництва. Слід підкреслити, що давнісний володілець, будучи незаконним, не може мати прав на відчуження речі. Інша справа, що він може свідомо помилятися, будучи помилково впевненим у наявності у нього права власності на річ і права на її відчуження. Наприклад, отримавши в дарунок річ не від власника, добросовісний володілець може помилково вважати себе спроможним розпоряджатися нею і продати її іншій особі. Якщо новий володілець не знає і не може знати про відсутність правових підстав для володіння річчю, у подальшому, при дотриманні умов ст. 344 ЦК України, він може претендувати на набуття права власності на цю річ за набувальною давністю із зарахуванням строку володіння попереднього володільця до свого строку володіння. Таким чином, словосполучення

«сингулярний правонаступник» застосовується до добросовісного набувача умовно, зважаючи на його необізнаність у відсутності правових підстав для набуття майна в момент заволодіння.

Якщо новий володілець знав або повинен був знати про відсутність підстав для заволодіння річчю, тобто є недобросовісним у момент заволодіння, підстав для набуття майна за давністю, як і для зарахування до строку свого володіння строку володіння попередника, не існує. Позиція про те, що «для правонаступника добросовісність не є обов'язковим атрибутом як у момент заволодіння, так і надалі» [7, с. 45], вбачається спірною з двох причин. По-перше, якщо володілець дізнається про незаконність свого володіння, ст. 400 ЦК України на нього покладається обов'язок негайно повернути майно особі, яка має на нього право власності або інше право відповідно до договору або закону, або яка є добросовісним володільцем цього майна. Іншими словами, продовження володіння майном є неможливим як тільки він дізнається про незаконність свого володіння. Добросовісність володіння майном, поряд із добросовісністю на момент заволодіння, є однією з умов набуття права власності за давністю, адже в протилежному випадку можуть бути поставлені під сумнів й інші умови набуття, передусім, відкритість володіння. По-друге, зміст ч. 2 ст. 344 ЦК України свідчить не про продовження строку володіння правонаступника щодо правопередника, а про можливість приєднання ним до часу свого володіння всього часу володіння правопередника. Це означає, що строки володіння правонаступника і правопередника є за природою не єдиними, а різними строками, що можуть об'єднуватися з практичних міркувань. Відповідно, і володіння правонаступника не є продовженням володіння попереднього володільця, а є виникненням нового володіння, яке має відповідати всім кваліфікаційним ознакам давнісного володіння, в тому числі, й умові добросовісного заволодіння.

Висновки. Таким чином, указівка у ч. 2 ст. 344 ЦК України про право особи, яка заявляє про давність володіння, приєднати до часу свого володіння увесь час, протягом якого цим майном володіла особа, чиїм спадкоємцем (правонаступником) вона є: по-перше, не свідчить про виникнення у давнісного володільця суб'єктивного права; по-друге, продиктована утилітарними вимогами цивільного обороту; по-третє, застосовується не як підстава для виникнення правонаступництва у володінні, а розуміється як два послідовних акти: припинення попереднього володіння і виникнення нового, до строку якого може бути зараховано строк володіння первісного володільця; по-четверте, не спростовує того, що необхідною умовою володіння правонаступника за ст. 344 ЦК України є добросовісність у момент заволодіння майном.

Список літератури

1. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ, підготовлений Верховним Судом України. Абз. 53 розділу «Набувальна давність». URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419) (дата звернення: 12.03.2018).
2. Безсмертна Н. В. Стаття 344. Набувальна давність. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т., 4-те вид., перероб. і допов. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2011. Т. І. С. 547–549.

3. Воронова Ю. В. Приобретательная давность по российскому гражданскому праву: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007. 149 с.
4. Вороной В. В. Приобретательная давность по российскому гражданскому праву: дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2004. 191 с.
5. Институции Гая. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. М.: Зерцало, 1997. С. 15–150.
6. Луць В. В. Строки набуття і припинення права власності. Набуття та припинення права власності в Україні (проблеми теорії та практики): Монографія / За ред. академіка НАПрН України В. В. Луця. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. Розд. 2, § 5. С. 121–139.
7. Маковій В. П. Набувальна давність у цивільному праві: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 214 с.
8. Муромцев С. Рецепция римского права на Западе. М.: Типография А. И. Мамонтова и К°, 1886. 155 с.
9. Подопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підручник. 2-ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
10. Подопригора А. А. Основы римского гражданского права: Учеб. пособие для студентов юрид. вузов и факультетов. 2-е изд., перераб. К.: Вентури, 1994. 288 с.
11. Погрібний С. О. Порівняльно-правовий аналіз інституту володіння у континентальній, англосаксонській та східноєвропейській системах права: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2001. 242 с.
12. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07 лютого 2014 р. № 5. URL: [http://zakon3.rada.gov.ua / laws/ show/v0005740-14](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14) (дата звернення: 10.03.2018).
13. Рудоквас А. Д. Приобретательная давность и давностное владение: дис. ... д-ра юрид. наук. СПб, 2011. 389 с.
14. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права: Учебник / Под ред. Д. В. Дождева. М.: Издательство БЕК, 2002. 400 с.
15. Скрябин С. В. Вещное право: Учебное пособие. Алматы: Научно-издательский центр КООУ, 2009. 292 с.
16. Спесівцев Д. С. Юридичні факти у механізмах виникнення, переходу та припинення речових прав на нерухомість в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 221 с.
17. Толстой Ю. К. Давность в Гражданском кодексе Российской Федерации. Правоведение. Санкт-Петербург. 1995. № 1. С.14-24.
18. Хайруллина Н. М. Приобретательная давность: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. СПб, 2011. 182 с.
19. Хвостов В. М. История римского права. Пособие к лекциям. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Типография Тов-ва И. Д. Сытина, 1907. 463 с.
20. Цікало В. І. Давність у цивільних правовідносинах: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2003. 193 с.
21. Яковлев В. Н. Древнеримское частное право и современное российское гражданское право: учебник; предисл. С. Д. Бунтов, Н. В. Кузнецова, А. А. Подопригора. М.: Волтерс Клувер, 2010. 960 с.
22. Buckland W. W. A Text-book of Romal Law from Augustus to Justinian. Cambridge: The University Press, 1921.756 p.
23. Hadley J. Introduction to the Roman Law. In Twelve Academical Lectures. New York: D. Appleton and Company, 1902. 333 p.

Стаття надішла до редакції 19.05.2018

Е. А. Рябоконт

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
кафедра гражданского права
ул. Владимирская, 60, Киев, 01033, Украина

ПРИБРЕТАТЕЛЬНАЯ ДАВНОСТЬ И ПРАВОПРЕЕМСТВО: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Резюме

В работе рассматриваются проблемные вопросы применения приобретательной давности к правоотношениям, возникающим в связи с правопреемством во владении имуществом. Автором дается критическая оценка высказываний ученых, квалифицирующих давностное владение не как фактическое состояние, а относящих его к числу субъективных гражданских прав именно в результате распространения на владение по приобретательной давности правопреемства по ч. 2 ст. 344 ГК Украины. На основе анализа источников римского частного права опровергаются мнения об отнесении давностного владения к числу субъективных прав. Утверждается, что необходимым условием владения правопреемника по ст. 344 ГК Украины является добросовестность в момент завладения имуществом.

Ключевые слова: приобретательная давность, правопреемство, давностное владение, Публицианский иск, добросовестное владение.

Ye. O. Ryabokon

Kyiv Taras Shevchenko National University,
The Department of Civil Law
Volodymyrska str., 60, Kyiv, 01033, Ukraine

USUCAPION AND SUCCESSION: THE QUESTIONS OF THE THEORY AND PRACTICE

Summary

The paper deals with the disputable issues of applying usucapion to legal relations arising in connection with the succession in the possession of property. The author gives a critical assessment of the statements of scientists who qualify the usucapion possession not as an actual state, but as a subjective civil right, namely as a result of extending to ownership a legal succession according to the Part 2 of Art. 344 of the Civil Code of Ukraine. On the basis of an analysis of the Roman private law sources, there are refuted opinions on the attribution of usucapion possession to the number of subjective rights. It is stated that the necessary condition for the possession of a legal successor under Art. 344 of the Civil Code of Ukraine is being bona fide at the moment of acquisition of property.

Key words: usucapion, succession, usucapion possession, Publician's action, bona fide possession.